

TOBIAS HEINZELMANN, *Die Balkankrise in der osmanischen Karikatur. Die Satirezeitschriften Karagöz, Kalem und Cem, 1908-1914*, (Osmanlı karikatüründe Balkan buhranı. Mizahî dergiler *Karagöz, Kalem ve Cem*), Beirut Texts and Studies. Cilt 75, Türkische Welten, Cilt 5, Yayınlayan: Angelika Neuwirth, Franz Steiner Yayınevi, Stuttgart, İstanbul 1999, 285 sahife.

1992'de Freiburg Üniversitesi Doğu Semineri'nde Tobias Heinzelmann'ın eline tesadüfen mizahî *Kalem* Dergisi'nin bir cildi geçer, resimlerden anlam çıkartmaya çalışır. Karikatürlerin zamanının toplumsal ve siyasi hayatını bir bakışta gözler önüne serdiğini fark eder. Bu tür yayınlara erişince de, sorular ve sorunlar ortaya çıkar. İnsan seksen doksan sene önceki okuyucuların bildikleri günlük siyasi hadiselerin yabancısıdır. Bu bakımdan nükteleri anlamak zordur, bunlara nüfuz etmek için uzun araştırmalar gereklidir.

Yazarımız araştırma için üç karikatür dergisinde 1908-1914 arasındaki belirli bir olayı seçer: Balkan Buhranı. 1908, aynı sene Temmuz ayında İkinci Meşrutiyet'in ilânına sebep olan İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarının Manastır ve Selanik'te giriştikleri ihtilâlin başlangıcıdır. 1914'te de Birinci Dünya Harbi patlak vermiştir.

Cem kendisini "siyasi, edebî, musavver (resimli) Mizah Mecmuası" olarak tanıtır. "Djem, Revue politique, humoristique et satirique illustree", İstanbul'da 10 Kasım 1910-8 Temmuz 1911 arasında 32, 10 Ağustos-19 Ekim 1912'ye kadar ise 11 sayı yayımlanmıştır. İsminden de anlaşılacağı üzere Osmanlıca ve Fransızca kısımları vardır, haftalıktır. Yayımlayıcısı Mehmet Cemil Cem'dir. 12 Ağustos 1912'de yayımlanan 33.sayısında bir yıllık ara veriş nedeni şöyle açıklanmaktadır: Cem bir sene kadar evvel ihtiyâr-ı ta'ile mecbûr oldu". Gerçek sebep İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin baskısı olarak açıklanmaktadır (s.83). Cemil Cem 15 Aralık 1927'den 2 Mayıs 1929'a kadar tekrar mizah dergisi olarak yayımlanır. Lâkin bu defa Fransızca kısmı yoktur.

Cem 16 sahifeliktir, bunların 5 veya 6'sı karikatüre ayrılmıştır. Derginin bütün nüshalarında 250 kadar karikatür bulunmaktadır. Bunların büyük çoğunluğu Cemil Cem tarafından çizilmektedir. İstisnalar çok azdır: 5'i Rigopoulos'un, 7'si Sedat Süleyman Simavî'nindir. 4'ü yabancı dergilerden alınmıştır, 8'inin kime ait olduğu bilinmemektedir. Derginin metin kısmı Refik Halit tarafından hazırlanmaktadır. O umumiyetle takma adlar kullanmaktadır: Kirpi, Vak'anüvis, Darende gibi. 17 Ağustos 1912 nüshasında dergideki imzasız yazıların hepsinin kendi kaleminden olduğunu da belirtmiştir (s.86).

Derginin yayımcısı Mehmet Cemil Cem 1882'de İstanbul'da doğmuştur. Babası askeri doktor Cemal Paşa'dır. Mekteb-i Hukuk'ta okur, 1903'ten sonra Osmanlı Devleti'nin Nis ve Toulon Konsolosluğu'nda görevlendirilir. Büyük Elçi'nin tavsiyesi ile Paris'e nakl edilir ve orada üniversitede hukuk öğrenimini tamamlar. 1909'da Viyana'ya , 1910'da Roma'ya tayin olunur. İbrahim Hakkı Paşa Roma'da Büyük Elçi'dir. Kendisinin de İstanbul Hukuk Mektebi'nden hocasıdır. Aynı yıl sonunda hariciye mesleğinden ayrılır, İstanbul'a dönerek öteden beri arzu ettiği bir karikatür dergisi yayımlar, *Cem*. Ekim 1908 ile Eylül 1909 arasında *Kalem* Dergisi'nde Paris ve Viyana'dan yolladığı karikatürleri yayımlanmıştır. 1921-1925 arasında Sanayi-i Nefise Mektebi (Güzel Sanatlar Okulu)'nda müdürlük yapar. 1927-1929 arasında tekrar yayımladığı *Cem* 'deki bir karikatür yüzünden bir yıl hapse mahkûm olur, lâkin sonradan bu ceza kaldırılır. Mahkeme

konusu olan karikatüründe bir sokak köpeği tarafından elbisesi parçalanmış bir adam görünmektedir. Üzerinde " *Ah, vergisiz bir memleket olsa* " yazılıdır. M.Cemil Cem Bey Nisan 1950'de vefat etmiştir (s.88).

Metin yazarı ise *Tercümân-ı Hakikat* Gazetesi ile haftalık *Servet-i Fünûn* ve *Kalem* Dergilerinde de yazar yayımlayan, sonradan ünlü bir romancı olan Refik Halid Karay (1888-1965)'dir.

Karagöz 10 Ağustos 1908'den 1951'e kadar haftada iki defa Çarşamba ve Cumartesi günleri yayımlanan bir mizah dergisidir. Sahibi Ali Fuat Bey 1919'da vefat edince, kızkardeşi Fatma Hanım derginin yayımını üstlenmiş, 1935'te de Cumhuriyet Halk Partisi'ne satmıştır (s.51). Derginin ilk sahifesindeki bir sütunda Karagöz ile Hacivat arasındaki konuşmaları içeren bir metin vardır. Bu nedenle bu kısmın adı "*muhavere*"dir. Karagöz'ün en önemli yeridir. *Dahilî* adlı sütunda ise İstanbul'a , vilâyetlere, özellikle Bosna-Hersek'e ait haberler yer alır. *Takvim-i Cerâid* (Gazetelerin takvimi) sütununda da, günlük gazetelerden alıntılar vardır. Bir başka sütun da *Hasb-i hâl* adını taşır. Burada günlük hayata ait sorular tartışılır.

İlk yayın yılının ilk altı ayında dergide bir veya iki karikatür bulunurdu. Bunlardan birisi son sahifededir. Bosna Buhranı'nın yaşandığı 1908-1909 yılında ve Balkan Harbi esnasında (1912-1913) sütunları pek çok karikatür ve metin doldurmuştur.

Derginin yayıncısı ve ilk sahibi Ali Fuat Bey'in 1875-1878 arasında *Kahkaha*, *Letâif-i Asâr* ve *Çaylak* Dergilerinde de karikatürleri yayımlanmıştır. Bu nedenle Ali Fuat Bey "ilk Türk karikatüristi" olarak tanımlanmıştır (Turgut Çeviker, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü-I. Tanzimat ve İstibdat dönemi, 1867-1878/1878-1908*, İstanbul 1986, s.112'den nakil, s.59-60). Ali Fuat Bey'in dergideki çalışma arkadaşları Mahmut Nedim, Ali Haydar, Baha Tevfik , Aka Gündüz (Enis Avni) , M.Rifat , Halid Naci ve Mehmed Baha'dır (Bunlara ait kısa tanıtım için bk. s.61-68).

Kalem 3 Eylül 1908'den 29 Haziran 1911'e kadar haftalık olarak yayımlanır. Bu süre içinde bir çok kesintiler de vardır. Dergi 1927-1929 arasında Orhan Seyfi Orhon tarafından *Yeni Kalem* adı ile tekrar yayımlanmıştır. Eylül-Kasım 1930'da yayımlanan *Kalem*'in de yayıncısı Orhan Seyfi Orhon'dur.

İlk *Kalem* Türkçe ve Fransızca olmak üzere iki dillidir, 8 ilâ 16 sahifeliktir. Yarısını karikatür doldurur. Yayıncıları Salâh Cimcoz ve Celâl Esad (Arseven)'dir. Ağustos 1910-Haziran 1911 arasında Reşid bin İyâz derginin sorumlusudur. Yazarların sahipleri genel olarak takma adlar kullanırlar:Cenab Şahabeddin (*Dahhâk-ı Mazlûm*). Hüseyin Suad Yalçın (*Kâve-i Zâlim*), Mahmud Sadık (*Mirnav*), Refik Halid (bazen "*Kirpi*."). Celâl Sâhir (Erozan), Ahmed Rasim, Mithat Cemal (Kuntay) ve Süleyman Nazif kendi isimlerini kullanmışlardır. Bazı takma adlar da çözümlenememiştir: *Ahfeş*, *Ali Râvi*, *Beyaz Kedi*, *Ferhan Ziyâd*, *Huşyâr*, *Lastik Top*, *Cin*, *Yavuz*, *Yok Canım*. Fransızca bölümündeki imzalarından da üçü belirlenmiştir:Lucien Sciuto, Henri Yan ve İzzet Melih (Devrim). Burada da kime ait olduğu bilinmeyen bazı takma adlar kullanılmıştır, *Le Loup Blanc* (Beyaz Kurt), *Jean Loyal* (Sadık Jean), *Pierre Le Goff*, *Atchik Koulak* (Açık Kulak), *Boch-Boghaz* (Boş-Boğaz) , *K.D'Aif* (Kadayıf) ve *Y.Hegemonides*. Tobias Heinzelmann *Kalem* yazar ve çizerlerinin de kısa tanıtımını yapar (s.75-83).

T.Heinzelmann eserinin Giriş'inde "Mizahî basın nedir?", "Tarihçi için Mizahî Basın'ın önemi nedir?"sorularına da cevap vermeye çalışır. Tanzimat döneminde bu tür yayınlar birer "eğlence gazetesi" telakki edilmişlerdir. Hiciv ile mizah'ı ayırmak lazımdır. Son yıllarda Osmanlı Devleti'nde mizahî yayınların artan bir oranda inceleme konusu olduğuna da değinilir. François Geogon'un, Paul Dumont'un, Nora Şeni'nin, Palmira Blummett'in çalışmalarına atıflarda da bulunulur. Bu meyanda Anahide Ter-Minassian'ın Türkçe'ye de çevrilen bir makalesi ("Ermeni

Dergisi *Gavros*'ta karikatür ve hiciv, 1908-1920") ile Irene Feoglio ve François Georgeon'un yayımladığı bir kitabı da hatırlamamak mümkün değildir: *Doğu'da Mizah*, çeviri:Ali Berktaş, İstanbul 2000, Yapı ve Kredi Bankası Kültür yayınlarından.

Eserde 1908-1914 arasında Balkan Buhranı ile ilgili tarihî bir kısa özet de vardır. 1774-1908 arasında Şark Meselesi, 1908 Genç Türk İhtilâli, Bulgaristan'ın Bağımsızlığının İlanı, Bosna-Hersek'in Avusturya'ya İlhakı, 31 Mart 1909 Vak'ası, Girit Meselesi, Makedonya'da Kilise İhtilâfi, Arnavutluk'ta Huzursuzluk, Trablusgarp Harbi, Balkan Harbi ve nihayet Birinci Dünya Harbi'ne Giriş (s.21-48).

Kitabın büyük bir bölümü (s.92-268) adı geçen dergilerdeki karikatürlere ve bunların yorumlarına ayrılmıştır.

Birinci Dünya Harbi'nden sonraki yıllarda Fransa'da *Annales* Dergisi etrafında toplananlar tarih yayınlarında sosyal hayata, hukuka, ekonomiye, coğrafyaya, istatistike vs. dayanan araştırmaların yolunu açmışlar, bu akım sonraki yıllarda dünyada geniş yankılara sebep olmuştu. Günümüzde Osmanlı karikatürüne kadar uzanan araştırmalar, hemen hemen seksen yıllık bir süre içinde Annales Okulu fikir babalarının ne denli etkili olduklarının, bu yolda ne kadar büyük bir mesafe kat edildiğinin göstergesidir ve sevindiricidir.

NEJAT GÖYÜNÇ

